

къ ђнѣпру . плакахусѧ ѡго невѣрнии людѣе . ѡце бо не бѣху прияли стѣго крѣнѣя . и привлекше вринуша и въ Днѣпрѣ . и пристави Володимеръ рекъ . аще кде пристанеть вы . то ѡрѣваите ѡго ѡ берега . дондеже порогы проидеть . то тогда вѣхабитесѧ ѡго . вни же повелѣнаи створиша . ѡко пустиша . и проиде сквозъ порогы . изверже и вѣтрѣ на рѣцѣ . и ѡтолѣ прослу **Перунѧна Рѣнь** .

AD 988, §92

и постави урѣвъ стѣго Василья на холмѣ . идеже стояше кумиръ **Перунъ** . и прочии . идеже творѧху потреби . князь и людѣе

PERKŪNAS versus PERUNŬ

SANTRAUKA. Straipsnyje pritariama nuomonei dėl baltų ir slavų griaustinio dievo vardų **Perkūnas* & **Perunŭ* ryšio. Abu jie kildinami iš dūrinio **per-kun^o*, sudaryto iš veiksmazodžio **per-* ‘suduoti, daužti’ ir daiktavardžio **kun-* ‘akmuo, akmeninis pleištas’ (plg. vokiečių *Donnerkeil*). Šis dūrinys galimas aiškinti ir kaip *nomen agentis* ‘mušantis (akmeninį) pleišta/daužiantis akmenį’ → ‘griaustinio dievas’, ir kaip *nomen instrumenti* ‘kuriuo mušamas (akmeninis) pleištas/daužiamas akmuo’ → ‘žaibas/griaustinis’. Slaviškos formos **Perunŭ* supaprastėjimas aiškinamas jo kontaminacija su žodžiu **pŕvŭjŕnjŭ* ‘pirmas, ankstesnis’, kurią leidusi samprata **Perkunŭ – pŕvŭjŕnjŭ(jŭ) bogŭ*, implicitiškai išreiškianti ‘pirminės dievybės’ įvaizdį. Pastarasis dar žinomas baltų (prūsų *Ockopirmus – der erste Gott Himmels* Sūdavių knygelėje), graikų (θεοί πρῶτεροι Hesiodo *Teogonijoje* 424, 486) ir indų-iranėnų (*pŕvadeva* Mahābhārata II.1.15) tradicijose.

PERKŪNAS versus ПЕРУНЪ

РЕЗЮМЕ. В статье высказывается согласие с мнением о связи между балтийским и славянским наименованиями бога-громовержца **Perkūnas* & **Перунъ*. Оба эти имени восходят к сочетанию **per-kun^o*, состоящему из глагола **per-* ‘ударить, бить’ и существительного **kun-* ‘камень, каменный клин’ (ср. нем. *Donnerkeil*). Это сочетание можно объяснить и как *nomen agentis* ‘бьющий (каменным) клином/ударяющий о камень’ → ‘бог грома’, и как *nomen instrumenti* ‘чем бьется (каменный) клин/бьющийся камень’ → ‘молния/гром’. Упрощение славянской формы **Perunŭ* объясняется его контаминацией со словом **pŕvŭjŕnjŭ* ‘первый, ранний’, которая возникает благодаря концепту **Perkunŭ – pŕvŭjŕnjŭ(jŭ) bogŭ*, имплицитно выражающему образ ‘первоначального божества’. Последний также известен в балтийских (прусск. *Ockopirmus – der erste Gott Himmels* в Судувской книжке), греческой (θεοί πρῶτεροι в *Теогонии* Гесиода 424, 486) и индоиранской (*pŕvadeva* Махабхарата II.1.15) традициях.

VÁCLAV BLAŽEK

Department of Linguistics and Baltic Languages

Faculty of Arts, Masaryk University

Arna Nováka 1/1, 602 00 Brno

Czech Republic

blazek@phil.muni.cz

Dainius Razauskas

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius

BALVONAS: SKOLINYS AR VELDINYS?

ANOTACIJA. Lie. *balvōnas* ‘stabas, dievaitis’, žinomą nuo seniausių lietuviškosios raštijos paminklų, priimta laikyti slavizmu, skoliniu iš bru. *болван* arba le. *balwan*. Tačiau pats slavų žodis **balvanŭ* / **bolvanŭ* / **bŭlvanŭ* neturi priimtinos etimologijos: aišku tik, jog tai skolinys, paprastai manoma, kad iš rytų ar pietų tiurkų kalbų, nors ne visai aišku, iš kokio būtent žodžio ir kokių keliu atėjęs. Betgi lietuvių žodį galima sklandžiai paaiškinti savomis tiek darybos, tiek semantinės raidos priemonėmis. Tokiu atveju slaviškieji žodžiai galėtų būti laikomi arba bendrais veldiniais iš baltų (baltų ir slavų) prokalbės, arba ankstyvais skoliniais iš baltų kalbų.

ESMINIAI ŽODŽIAI: balvonas, stabas, auka, baltai, slavai, etimologija.

1. KLAUSIMO PRISTATYMAS

Lie. *balvōnas* ‘stabas, dievaitis’, ‘baidyklė’, ‘žioplys, netikėlis’ (LKŽ I: 624) yra žinomas nuo XVI a. pabaigos – atmetus 1573 m. Wolfenbüttelio postilę, kur minima neaiški *Balwaphanifte*, pradedant Jono Bretkūno Biblija (1590 m.), kur žodis vartojamas reikšme ‘dievaitis, stabas’ (ar net ‘dievas’): *flußifi Swetimiems... Balwonams*¹ (Įst 28.36; plg. naują Algirdo Jurėno vertimą: ‘...garbinsi kitus dievus, medį ir akmenį’; Antano Rubšio vertimą: ‘...tarnausi svetimiems dievams, padarytiems iš medžio ir akmens’). Tik tokia reikšme žodis vartojamas ir kituose senuosiuose lietuvių raštijos paminkluose, plg.: *Ne darik sawi balwona* (Merkelio Petkevičiaus katekizmas, 1598 m.); *be balwōnu gárbinimo* (Mikalojaus Daukšos postilė, 1599 m.); *garbino balwonus* (Jono Morkūno postilė, 1600 m.)²; toliau, pavyzdžiui, Frydricho Pretorijaus Vyresniojo žodyne *Clavis Germanico-Lithvana* (apie 1680) vok. *Gōtze* ‘dievaitis’ verčiamas *Balwōnas* ir duodamas pavyzdys: *Prakėiktas, kurs Balwōna arba Abrozq... daro*; Frydricho Vilhelmo Hako žodyne *Vocabularium Litthvanico-Germanicum et Germanico-Litthvanicum* (1730 m.) lie. *Balwonas* vokiškai perteikiamas kaip *ein Gōtze* (atitinkamai verčiami ir kai kurie vediniai); Jokūbo Brodovskio „Vokiečių–lietuvių ir lietuvių vokiečių kalbų žodyne“ (apie 1740 m.) *Idola* verčiamas *Balwonai*, *Gōtz – Balwōnas*, *Gōtzen Altar –*

1 Skardžius RR IV: 96; žodis vartojamas ir Bretkūno postilėje (Jonynas 1984: 85).

2 Skardžius RR IV: 96.

Balwon–*Altorus*, *Götzen Dinner* – *Balwonu Tarnas*, *Götzen Dienft* – *Diewaiczû garbinojims* ir *Balwónu Služma*, *Hauß Götze* – *Namifzķis Balwon’s* ir *Deiwys Nammû*; vadinamajame Krauzės „Vokiečių–lietuvių kalbų žodyne“ (XVIII a. I pusė) tiek *Abgott* ‘stabas’, tiek *Götze* ‘dievaitis’ verčiama *Balwonas*; Pilypo Ruigio „Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyne“ (1747 m.) lie. *Balwónas* atitinka vok. *ein Götze*, *Götzenbild*, o *Balwonyste* – *Abgötterey* ‘stabmeldystė’ (atitinkamai verčiami ir kai kurie kiti vediniai); Johano Richterio „Vokiečių–lietuvių kalbų žodyne“ (1728 m.) vėlgi tiek *Abgott*, tiek *Götz* – *Balwonas*; Kristijono Gotlybo Milkaus „Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyne“ (1800 m.) vėlgi *Balwónas* – *ein Götze*, *Götzenbild*; 1770 m. *Krikszioniskas katalikiszkas katekizmas* moko: *Priefz tq Diewo Prifakimq griefzija Pagonai, kuriē tik i balwonus fawo rankomis daritus...*³ Gal dar paminėtinas 1888 m. Eduardo Volterio rankraštis, kuriame jis persako vieno Migonių k. (Kaišiadorių r.) „senio“ žodžius apie tų apylinkių piliakalnius, vadinamus piltiekomis: *Тотъ же старик при большихъ моухъ распросахъ сказалъ: „Другіе говорятъ, что эти Пилтътъки были когда-то алтарями; на нихъ приносили идоламъ богамъ (balvonams) жертву...“* (Tas pats senis, man labai klausinėjant, pasakė: „Kiti sako, jog šitos piltiekos kitados buvo altoriais; ant jų stabams dievams (balvonams) aukojo aukas...“; Kurila, Vaitkevičius 2011: 114). Čia vėlgi, aiškinant *balvano* reikšmę neapsieinama be žodžio „dievas“.

Žinoma ir lytis *bulvōnas* ‘stabas, dievaitis’ bei ‘žioplys, netikėlis’, tačiau tik pradėdant Antano Juškos žodynu, 1897 m. (LKŽ I: 1157). Pranas Skardžius šios lyties tarp lietuvių kalbos slavizmų net nenurodo.

Abi žodžio lytis vienbalsiai priimta laikyti skoliniais iš slavų kalbų. Dauguma kalbininkų, kaip antai Kazimieras Būga, Pranas Skardžius, Ernstas Fraenkelis, Zigmantas Zinkevičius, Algirdas Sabaliauskas, Aleksandras Anikinas mano, kad *bulvōnas* yra atsiradęs iš bru. *bolvan*, kuris savo ruožtu kilo iš sen. ru. *бълванъ*, o iš pastarojo jau anksčiau bus buvęs perimtas *bulvōnas*; kiti, pavyzdžiui, Vincas Urbutis, – kad *bulvōnas* galėjo atsirasti arba iš minėto bru. žodžio, arba iš le. *balwan*; treči, kaip antai Erichas Bernekeris, – kad tai skolinys būtent iš lenkų⁴. Taigi *bulvōnas* galįs būti skolinys iš bru. *bolvan* arba le. *balwan*, o *bulvōnas* – senesnis skolinys iš sen. ru. *бълванъ*. Išėitų, kad *bulvōnas*, gausiai minimas nuo seniausių lietuvių kalbos raštijos paminklų, tėra santykinai vėlyvas skolinys, o *bulvōnas*, užrašytas vos XIX a. pabaigoje, yra senas skolinys. Žinoma, taip gali būti (nes *bulvōnas* žinomas tik iš žmonių kalbos), nors vis tiek pažymėtina.⁵

³ BRMŠ III: 95; BRMŠ IV: 16, 28–30, 35–36, 40, 47–48, 78, 148.

⁴ Būga RR I: 144; III, 770; Fraenkel LEW: 33; LKŽ I: 624; Sabaliauskas 1994: 179; Skardžius RR IV: 96; Urbutis 1992: 11; Urbutis 2009: 425; Zinkevičius 1987: 73, žr. 143; Zinkevičius 1989: 8; Аникин 2009: 328.

⁵ Pavardės la. *Bulvōnas* ir lie. *Būlvōnas* greta *Būlvinas*, *Būlvicius*, *Bulvoiačius*, *Bulverkis*, *Bulvāitis* ir kt. (LPŽ I: 346) šiaip jau atrodo gana įtartina ir vargu ar gali būti su *bulvonu* tiesiogiai susijusios.

Lenkų kalboje žodis *balwan* ‘pagonių dievaičio stabas’, taip pat ‘sniego senis’, ‘žioplys, kvailys’, žinomas nuo XIV a., XV–XVI a. jis dar paliudytas reikšme ‘didelis akmens ar druskos luitas’ (Aleksandras Brückneris spėjo jį galint būti skolinį iš rusų kalbos, tačiau pastarųjų laikų kalbininkai taip nebemano); šiuolaikinės bru. kalbos *балв́ан* reiškia ir ‘dievaičio stabą’, ir ‘medinį stulpą prie krosnies’, apskritai ‘stulpą’ (čia reikia turėti omeny, kad krosnies stulpas baltarusių liaudies tradicijoje personifikuojamas ir vadinamas *дзе́д* ‘diedas, protėvis’, taigi ši bru. žodžio reikšmė pernelyg nenutolsta nuo reikšmės ‘stabas’); kitose rytų slavų kalbose dar paliudyti: ukr. *бовва́н*, *балва́н* ‘stabas, stovyla, stuobrys’ (ir prk. ‘stuobrys’), sen. ukr. *боввань* ir *болвань* ‘stuobrys, stovyla, pagoniškas stabas’; ru. *болва́н* ‘stabas’, ‘grubiai aptašytas stuobrys’ (ir prk. ‘stuobrys netašytas’), sen. ru. *бълванъ*, *болванъ*, *бълванъ*, *блаванъ*, *бальванъ* ‘stulpas, stuobrys, stovyla, stabas’ (ir, atkreipkime dėmesį, reikšme ‘βωμός’ = ‘aukuras’ veikale *Житие Андрея Юродивого*); žodis panašiomis reikšmėmis taip pat žinomas bulgarų (XIII a. *балванъ* ‘stovyla’, o dabar *балв́ан* ‘akmens luitas, stuobrys’), serbų-kroatų (*бълван*, *бълван* ‘stabas’ bei ‘stuobrys, luitas’), slovėnų (*balvân*, *bolvân* ‘stabas’ bei ‘stuobrys, luitas’) ir kai kuriose kitose slavų kalbose⁶.

Pirminė slaviškoji lytis apibrėžiama nevieneriopai: arba **balvanъ* (**balvvanъ*) su slav. **a* šaknyje, arba **bolvanъ* su slav. **o* šaknyje, arba **bъlvanъ* su „jeru“ šaknyje⁷. Pirmuoju atveju šaknies balsis atitiktų ide. **ā* arba **ō* (atitinkamai lie. *o* arba *uo*), antruoju – ide. **a* arba **o* (lietuvių *a*), trečiuoju – redukuotą ide. **u* (lie. *u*).

Žodis neturi įtikinamo paaiškinimo. Išskiriant jame slavišką priesagą *-anъ* ir atitinkamą šaknį, pastaroji mėginta sieti su sen. isl. *bulr*, *bolr* ‘medžio stuobrys, liemuos’, vid. vok. aukšt. *bole* ‘raštas’ (A. Fickas, G. Iljinskis), taip pat su go. *balwawēsei* ‘prastumas, pagedimas, niekingumas’, *balwjan* ‘kankinti’, *balweins* ‘kankinimas, bausmė’ (R. Meringeris)⁸. Priesagą ir šaknį išskirti lyg ir ragintų bepiesagė žodžio lytis sudurtiniame le. *balwo-chwalstwo* ‘stabmeldystė’ (ЭССЯ III: 122), nors A. Brückneris manė šį sudurtinį žodį sutrumpėjęs iš *balwano-chwalstwo*, kaip ir *balwo-chwalca* ‘stabų garbintojas’ – iš *balwano-chwalca* (Brückner 1927: 13). Dauguma kalbininkų slavų kalbose žodį laiko skoliniu arba iš sen. tiurkų *balbal* ‘ritualinis (antkapinis) akmuo, žmogų vaizduojantis paminklas’, arba iš persų *pāhlivān* ‘didvyris, kovotojas, imtynininkas’, tarpininkaujant vėlgi tiurkų kalboms: turkų *pāhlivan* ‘t. p.’, uzbekų *palvan* ‘t. p.’ ir kt.⁹ Tokie aiškinimai irgi yra susilaukę rimtų priekaištų: iš rytų tiurkų kalbų žodis tegalė-

⁶ Boryś 2005: 21; Brückner 1927: 13; Rudnyc’kyj 1962: 156; Фасмер ЭСРЯ I: 186; Черных ИЭС I: 101; ЭССЯ III: 121; Аникин 2009: 326–327; žr. Даль ТС I: 109–110.

⁷ Boryś 2005: 21; Фасмер ЭСРЯ I: 186; ЭССЯ III: 121; Аникин 2009: 327.

⁸ Фасмер ЭСРЯ I: 186; ЭССЯ III: 122; go. žodžius žr.: Lehmann 1986: 60.

⁹ Boryś 2005: 21; Brückner 1927: 13; Rudnyc’kyj 1962: 156; Фасмер ЭСРЯ I: 186; Черных ИЭС I: 101; ЭССЯ III: 121; Аникин 2009: 327–328.

jo patekti į rytų slavų kalbas ir tik santykinai vėlai, todėl šitaip sunku paaiškinti jo paplitimą kitose slavų kalbose; o jeigu žodis būtų slavų prokalbės gautas, tarpininkaujant pietų tiurkų kalboms, iš persų *pāhliwān* ‘didvyris, kovotojas, imtynininkas’, tai būtų sunku paaiškinti jo reikšmių raidą nuo ‘didvyrio, kovotojo’ prie ‘stuobrio, stovilos, stabo’ (žr. Rudnyc’kyj 1962: 156; Фасмер ЭСРЯ I: 186; Черных ИЭС I: 101). Visais atvejais lieka nepaaiškintas minėtas šaknies balsio įvairavimas. Be to, pažymi Pavelas Černychas, „dėmesį patraukia ir tai, kad jo visiškai nėra senosios slavų kalbos paminkluose, kilusiuose iš Balkanų“ (Черных ИЭС I: 101), taigi pietų slavų kalbose jis gali būti atneštinis, patekęs į jas vėliau iš kitų slavų kalbų.

2. TEIKIAMOJI BALTIŠKA ETIMOLOGIJA

(lie. *balva* ir kt.)

Tokiomis aplinkybėmis verta dėmesio atrodo dar viena žodžio aiškinimo galimybė – šįsyk baltų kalbų priemonėmis, laikant jį arba baltų (baltų-slavų) prokalbės veldiniu, arba ankstyvu skoliniu iš baltų kalbų. Tokią galimybę laiduoja tai, kad, priešingai nei slavų kalbose, lietuvių kalboje žodis *balvōnas* ‘stabas, dievaitis’ (ar net ‘dievas’) gali būti visai sklandžiai paaiškintas tiek darybos, tiek reikšmių raidos atžvilgiais.

Pagrindą aiškinimui duotų lie. *balvā*, *balvas* ‘dovana, kyšis, papirkimas’, *balvoti*, *balvoti* ‘kyši duoti, papirkti’ (LKŽ I: 624) ir kt. Žodžiai savi, lietuvių raštijoje paliudyti pradendant Bretkūnu¹⁰. Žodžiai turi tikslus atitikmenis kitose baltų kalbose, kaip antai la. *balva*, *balve* ‘apdovanojimas, prizas; dovana, dovis; vaisės’, *balvēt*, *balvāt*, *balvot* ‘vaišinti, pagerbti; duoti kyši’ ir pr. *balwe* ‘dovana papirkti, kyšis’, tačiau tolesnės sąsajos bei etimologija neaiškios: paprastai tepaminimas H. Peterssono pasiūlymas palyginti su armėnų *baljeh* ‘džiaugsmas’, *baljam*, *baljanam* ‘trokštu’¹¹. A. Gāteris dar buvo mėginęs žodžius kildinti iš ide. **bhel(eu)*- ‘mušti, smogti’, tačiau ši jo prielaida nesusilaukė kalbininkų palaikymo¹²; savo ruožtu Konstantinas Karulis iškėlė mintį juos galint būti vienos šaknies su lie. *báltas*, la. *balts* ‘baltas’ (< ide. *bhel*- ‘spindintis, blizgantis, baltas’), iš reikšmės ‘baltas’ išsirutuliojus reikšmei ‘geras’ ir toliau atitinka-

¹⁰ Žr. Bretkūnas RR: 142, 171, 196, 252, 255, 256, 257; daugiau žr.: LKŽ I: 624; Fraenkel LEW: 33; Sabaliauskas 1990: 285; Smoczyński 2009: 19; Zinkevičius 1988: 75.

¹¹ Fraenkel LEW: 33; Karulis LEV I: 105; Mažiulis PKEŽ I: 132; Skardžius RR I: 378; Smoczyński 2009: 20; Топоров 1975: 190; žr. LaLKŽ: 104.

¹² Įdomus sutapimas čia yra tas, kad ide. šakniai **bhel(eu)*- ‘mušti, smogti’, iš kurios A. Gāteris mėgino kildinti baltų *balvq*, priklauso ir minėtieji go. *balwawēsei* ‘prastumas, pagedimas, niekingumas’, *balwjan* ‘kankinti’, *balweins* ‘kankinimas, bausmė’ (Pokorny 1959: 125), su kuriais kitų kalbininkų mėgintas sieti *balvonas* (tiksliau, jo atitikmuo slavų kalbose).

mai ‘gerumas; nauda’; žodžio la. *balts* reikšmę ‘geras’ Karulis įžvelgia, pavyzdžiui, tradiciniame palinkėjime *daudz baltu dienīnu!* ‘daug baltų dienelių!’, o formos požiūriu primena su šia šaknimi siejamą la. vietovardį *Balvi* ir lie. ežero pavadinimą *Bálvis* (Karulis LEV I: 105). Juozo Karaciejaus manymu, „semantinė raida ‘baltas’ → ‘geras’ → subst. ‘nauda’ kelia daug abejonių“ (Karaciejus 1994: 216; plg. Karaciejus 1997: 23). Nors štai jau Jonas Balys yra pastebėjęs, kad „balta spalva dainose reiškia gėrio pradą“ (Balys 1958: 371; cit. pagal Sauka 2009: 301). Pastaruoju metu tokią reikšmių raidą lietuvių, latvių, slavų kalbose gausybe pavyzdžių nenuginčijamai pagrindė Raineris Eckertas (Eckert 2009: 201–211). Dar pora pavyzdžių iš latvių patarlių bei priežodžių: *Mūžā jāredz dažā diena, gan balta, gan melna* „Gyvenime tenka pamatyti visokių dienų, ir baltų, ir juodų“; *Sāpes padara cilvēku tīru un baltu* „Skausmas padaro žmogų skaistų ir baltą“ (Kokare LSP: 281, 284, nr. 6141, 6205). Žodžio *skais-tus* reikšmių raida, beje, panaši.

Minėtas latvių gyvenvietės pavadinimas *Balvi* veikiausiai yra kilęs nuo gretimo ežero pavadinimo *Balvu ezers*, mėginamo aiškinti siejant jo šaknį su *balq* baltų kalbose žyminčiais žodžiais (kaip ir lie. *Bálvis*, beje), o sąsają su mūsų nagrinėjamu apeliatyvu *balva* laikant antrine, liaudies etimologija (Balode, Hirša 2009, 284; žr. Vanagas 1981, 57). Kelis sunkiai paaiškinamus tikrinius ir bendrinius baltų bei slavų daiktavardžius savo straipsnyje, skirtame šaknies **balv-* prūsų vietovardžiams, nurodė V. Toporovas (Топоров 1975: 190), būtent (išretinta mano):

{**balv-*}, ср. *Balveniken*, 1419 (Gerullis APON 15). – Ср. лит. *Bálvis* (LUEV 14, *Bálvan-ka?*; Savukynas LKK 4, 1961, 221); Nom. pr. *Balvōčius*; лтш. *Balvi*, *Bálvis*, *Bálvenieki* (Endzelins LV I, 1, 83, *Balvānu-birzs*), ст.-лтш. *Bolva* (из **Balva*); ср. верхнеднепр. *Болва* и т. п. См. Вүга ТЖ 1, 1923, 21 (ср. *Боловск*); RR III, 786; ЛАВП 167, 177. Ср. диал. *балв́ан* (СРНГ2, 79). Неясна связь с *balwe*; ср., м. б., продолжение и.-евр. **bheleu-* ‘бить’ и т. п. (Pok. 1, 125). Duridanov Stud Balc. 5, 1971, 201: мигд[онское] Βόλβη.¹³

O tai galima suprasti ir kaip labai atsargią nuorodą į čia siūlomąjį *balvono* aiškinimą.

A. Anikinas prie išvardytų žodžių dar priduria Pripetės baseino vandenvardį ru. *Болван*, o prie apeliatyvo ru. *балв́ан* ‘užnendrėjusi bei uždumblėjusi vieta ar įlanka ežere’ – žvejojamos vietos Viatitevo ežere Pskovo apylinkėse pavadinimą *болванёу*, draug užsimindamas, kad nors parankiau juos laikyti neaiškiais, teoriškai įmanomas ir šių toponomastikos faktų ryšys su apeliatyvu *болван* ‘balvonas’ (Аникин 2009, 328–329).

Kadangi aukojimai į vandens telkinius ar vandens telkiniams gerai žinomi iš archeologijos ir atmenami tautosakoje, neturėtų atrodyti neįsivaizduojamai keista ir atitinkamą ežerą ar upę suprasti buvus „aukų ežeru“ ar „aukų upe“ ir tokiu būdu

¹³ Toliau iškart – straipsnis, skirtas pr. *balwe*. Pavardę *Balvōčius* esant neaiškios kilmės, beje, laikė ir Vanagas (LPŽ I: 183).

paaiškinti remiantis žodžiu *balva(s)*¹⁴. Savo ruožtu, būtų atitinkamai paaiškintas ir jų (nebūtinai tiesioginis) ryšys su *balvonu*.

Mūsų užduotis šiuo atveju nėra žodžio *balva(s)* etimologija. Vis dėlto norisi atkreipti dėmesį dar į vieną įmanomą sąsają, itin gundančią reikšmės atžvilgiu, – būtent, sąsają su sen. ind. *balí-* ‘auka, dovana, dovis, duoklė, mokestis ir t.t.’; pamatinė žodžio reikšmė – ‘auka ar dovis (dažniausiai maisto) siekiant palenkti, permaldauti, numaldyti’ (Monier-Williams 1999: 723–724; žr. Grassmann 1999: 902). Reikšmė kone tiksliai atitinka *balvą* kaip ‘dovį siekiant papirkti (= palenkti, permaldauti, numaldyti)’. Žodis pavartojamas jau „Rigvedoje“ (V.1.10), kreipiantis į ugnies dievą Agnį: *túbhyam bhāranti kṣitáyo yaviṣṭha bālím agne* „Tau neša tautos, Agni jauniausias, dovį (balvą)“ (Aufrecht I: 328; Ригведа 1995: 6). Vėlesniais laikais šiuo žodžiu, juolab junginiu *balí-kṛt-*, pažodžiui ‘dovio, duoklės darymas’, imta vadinti mokesčius, mokesčių mokėjimą (Monier-Williams 1999: 723; Hocart 1970: 211). Žodžio etimologija irgi patikimai nenustatyta¹⁵. Jei mūsų siūlomoji sąsaja pasitvirtintų, tai jau ide. prokalbėje turėtume atitinkamą daiktavardį apytikre pirmine reikšme ‘auka ar dovis siekiant palenkti, permaldauti’. Mažų mažiausiai šiame indiškame pavyzdyje aiškiai matome reikšmės raidą nuo dovio–religinės aukos prie dovio–sekuliarios duoklės.

Šiaip jau kiekviena auka dievybei yra skirta ją palenkti, permaldauti, numaldyti, taigi pirminę reikšmę galėtume apibendrinti tiesiog ‘auka’, o kai tik ji skiriama nebe dievybei, o žmogui, ir nėra prievartinė, privaloma (kaip duoklė ar mokesčiai), tai savaime virsta ‘dovana siekiant papirkti, kyšiu’ (plg. šiuo atžvilgiu ru. *дап*, V. Dalio apibrėžimu, – ‘dovana, ypač žemesniojo aukštesniajam’, o kartu ir ‘kyšis’, Даль TC I: 415). Todėl net ir nepriklausomai nuo sąsajos su indų žodžiu, baltiškąjį galima spėti pirmiausia reiškus būtent atitinkamą auką ar tiesiog auką. Juoba kad reikšmės ‘dovana, dovis’ ir ‘auka’ apskritai yra itin artimos, kone sinonimai. Šiuo klausimu kultūrinė antropologija suteikia platų ir tvirtą pagrindą, ir netgi esama nuomonės, jog auka kaip

14 Plg. galimybę remiantis žodžiu *auka* (kuris, pasirodo, joks Daukanto naujadaras, bet senas veldinys) paaiškinti tokiais vietovardžius (nekalbant apie *Aukakalnius*) kaip lie. *Aukena* (lenkų užrašyta *Awkena*, neidentifikuota), *Aukūpe* (ir kaimas *Aukupėnai*) ties Kėdainiais, *Aūkūpis* ties Dotnuva, *Aukupys* ties Krekenava ir *Aukupys* ties Viešintomis, galbūt *Aukspirta* ties Sintautais (ir jos intakas *Aukspirta*, ir to pat pavadinimo bala), ežeras *Aūkrakštis* ties Daugais (galbūt ir upės *Áūksupis*, *Auksinė*, bala *Áuksabale*); pr. *Auka* arba *Aukai* (*Auco* 1353 m., *Aucken* 1419 m., vietovė ties Vėluva prie Priegliaus upės), ež. *Aukulis* (*Aucul* 1353 m.) ar *Aukelis* (*Aukel* 1417 m., vėliau vokiškai *Okull-See*), galbūt up. *Auklapė* (*Auclappen* 1419 m.); galbūt ir la. *Àukas*, *Àuca-purvs*, *Aūce*, *Aūces-ezars*, *Auces-plava*, *Aūcene*, *Auciņš*, *Aūči* ir kt. Vertos dėmesio ir Dnepro aukštupio baseino dvi upės baltiškos kilmės vardu *Уча*, galimas daiktas, atitinkančiu la. *Aūce*, ir bent trys baltiškos kilmės, tačiau „neaiškiu“ vardu *Овчеса*, kurį galima rekonstruoti kaip *Aukesa (plg. *Очеса* < *Akesa) (Razauskas 2008: 39–40).

15 Tiesa, būta mėginimų jį kildinti iš ide. šaknies **bher-* ‘nešti’, siejant su tame pačiame „Rigvedos“ sakinyje pavartotu veiksmožodžiu dgs. *bhāranti* ‘neša’, bei aiškinti esant ‘at-našą’, tačiau tai mažai įtikinama formos požiūriu; žr.: Grassmann 1999: 902; Mayrhofer KEWA II: 420; Mayrhofer EWA II: 216.

reiškinytis tiesiog remiasi dovanojimu (žr., pavyzdžiui, Малиновский 1998: 44–45). Tačiau šįsyk mums bus gana pažymėti, jog lietuvių kalboje ir žodis *aukà* įgyja reikšmę ‘(tam tikra) dovana’ (būtent ‘dovana, skiriama kam nors sušelpi’ LKŽ I: 473), ir *dovanà* nuo seno gali reikšti ‘auką’, pavyzdžiui: *anis koszną ritą atneschdawa, sawa geros walios Dowana, iopi* (Bretkūnas RR: 71, Iš 36.3 [A. Rubšio vertimas: „Betgi žmonės ir toliau kas rytą nešė Mozei savanoriškas aukas“]); *Kas nes yra didesnis: dovanà arba altorius?* (1701 m. S. Bythnerio Biblija, Mt 23.19 [Č. Kavaliausko vertimas: „Kas gi didesnis – atnaša ar aukuras, kuris pašventina atnašą?“]); *Paskum ant jo* [Puntuoko] *lietuviai dovanas kūrenę* (A. Baranauskas) (LKŽ II: 616)¹⁶.

3. SEMANTIKA

Semantikos atžvilgiu siūlomas žodžio *balvonas* aiškinimas remiasi gana gerai žinoma, ne vienoje indoeuropiečių tradicijoje paliudyta sąvokų raida nuo ‘aukos’ prie ‘dievo’, būtent: ‘auka’ → ‘tasai, kuris vertas aukų, kuriam verta aukoti’ → ‘dievybė, dievas’. Ryškiausias tokios ‘dievo’ sąvokos kilmės pavyzdys turbūt yra iranėnų kalbose ‘dievą’ žymintys žodžiai, pavyzdžiui, vid., nauj. persų *yazd*, osetinų (*i)zæd* bei kt., kurie visi remiasi senovės iranėnų Avestos kalbos žodžiu *yazata-* ‘dievas’ (ir stačiai ‘Dievas’, kai taikomas aukščiausiajam dievui Ahurai Mazdai, pvz., „Jasna“ 39.3). Pirminė, tiesioginė žodžio reikšmė – būtent ‘vertas aukojimų, garbinimo aukomis’, žodis yra vienos šaknies su *yasna-* ‘auka, aukojimas, garbinimas aukomis’; senovės indų kalboje jį tiksliai atitinka *yajata-* ‘vertas aukojimų, garbinimo aukomis’ (plg. dar tos pat reikšmės *yájata-*, *yajñiya-* bei kt.), savo ruožtu, vienos šaknies su *yajñá-* ‘auka, aukojimas, garbinimas aukomis’¹⁷.

„Rigvedos“ pavyzdžiu galima akivaizdžiai įsitikinti, kaip tokie dievams taikomi epitetai tiesiog virsta dievo pavadinimu:

I.35.3 (plg. ir 4) apie dievą Savitarą: *yāti devāḥ pravātā yāty udvātā yāti śubhrābhyām yajata ó háribhyām* „Rieda dievas pirmyn, rieda aukštyn, rieda aukų vertasis dviem puikiais sarčiais“;

I.59.7 ugnies dievas Agnis apibūdinamas kaip *bharádvājeṣu yajata ḥ* „vertas aukų (arba: garbintinas aukomis) tarp bharadvadžų (genties žmonių)“;

II.14.10 apie Indrą vedų poetas sako: *védāhám asya níbhṛtam ma etád díśantam bhūyo yajata ś ciketa* „pažįstu jį, man šitai aišku: kas daugiau duoda, tą pastebi aukų vertasis“;

16 Plačiau apie sąvokos ‘dovana’ santykį, viena vertus, su sąvoka ‘auka’ ir, kita vertus, su visuomeninėmis-ekonominėmis sąvokomis, tokiomis kaip ‘duoklė’, ‘mokesčiai’ ir net ‘pinigai’, žr. Бенвенист 1995: 61–69.

17 Pak 1998: 28, 32; Mayrhofer KEWA III: 3; Mayrhofer EWA II: 394; Monier-Williams 1999: 839.

III.54.18: *aryamā no áditir yajñíyasaḥ* „Arjamas mums ir Aditė – verti aukų“;

VI.51.6: *mā no vṛkāya vṛkyè samasmā aghāyatē rīradhatā yajatrāḥ* „vilku nei vilkei, nei kitiems piktavaliams neatiduokit mūsų, aukų vertieji“; t.y. dievai;

VI.51.9 apie visus dievus (*vīśve devāḥ*) sakoma: *tān ā námobhir urucákṣaso nṛīn vīśvān va ā name mahó yajatrāḥ* „tuos vyrus, toli reginčius, visus nusilenkimais palenkiu [pažodžiui!], vertus aukų“;

VI.52.13–14: *vīśve devāḥ sṛṇuémām hávam me yé antárikṣe yá úpa dyávi śthá yé agnijhvá utá vā yá jatrā ásádyāsmín barhīṣi mādayadhvam / vīśve devā máma sṛṇvantu yajñíyā... mánma* „Visi dievai, išgirskit maldą mano, kurie esat ore ir kurie danguje, ir tie, kieno liežuvis – Agnis, aukų vertieji! Susėdę ant šventų šiaudų, pasiskanaukit! / Visi dievai, verti aukų, tegu išgirsta mano... sumanymą“;

VI.52.17: *asmín no adyá vidáthe yajatrā vīśve devā havīṣi mādayadhvam* „Šiandien šiam mūsų dovio davime, aukų vertieji, visi dievai, nuliejimus skanaukite“;

VII.32.13: *mántram ákharvam súdhitam supésasam dádhāta yajñíyēṣv ā* „žosmę netrumpintą, dailiai sudėtą, dailiai nuaustą duokite aukų vertiesiems“;

VII.35.15: *yé devānām yajñíyā yajñíyānām mánor yá jatrā* „kas iš dievų, vertų aukų, (yra) verti aukų, tie (ir yra) žmogui verti aukų“;

VII.39.6: *rará havým matíbhīr yajñíyānām* „pašvenčiau nuliejimą mintimis aukų vertiesiems“; t.y. dievams;

VII.43.4, visiems dievams: *té sīṣapanta jóṣam ā yá jatrā* „lai duodas garbinami džiugiai tie, aukų vertieji“;

VII.75.7 Aušra (*Uṣas*) apibūdinama kaip: *satyá satyébhir mahatī mahádbhīr devī devébhir yajatā yá jatrāiḥ...* „tikra tarp tikrųjų, didi tarp didžiųjų, deivė tarp dievų, verta aukų tarp tų, kurie verti aukų“;

VIII.103.11 Agnis pavadinamas *yajñíya-* „vertas aukų“;

X.11.2, į Agnį: *sá yajñíyo yajatu yajñíyān rtún* „šis vertas aukų teaukos aukų vertu metu“ (dgs.);

X.11.8: *yád agna eṣá sámītir bhāvāti devī devéṣu yajatā yajatra...* „kai, Agni, šis suėjimas bus tarp dievų, dieviškas, vertas aukų, o vertas aukų...“;

X.50.4; 131.7 Indra pavadinamas *yajñíya-* „vertas aukų“;

X.53.2: *yájāmahai yajñíyān hānta devān* „aukokime aukų vertiems dievams“;

X.70.11: *sídantu bahír vīśva ā yá jatrāḥ* „tesėda ant šventų šiaudų visi aukų vertieji“; t.y. dievai;

X.93.3 ir 126.8 „vertais aukų“ (atitinkamai *yajñíyāḥ* ir *yajatrāḥ*) dar pavadinami visi dievai (*vīśve devāḥ*)¹⁸, ir t.t., ir pan.

18 Remtasi originalo transkripcija (Aufrecht I–II) ir rusiškuoju Tatjanos Jelizarenkovos vertimu, naujausiu bei nuodugniausiu vertimu į Europos kalbas (Rigveda 1989; Rigveda 1995; Rigveda 1999; gale žr. vertėjos pastabas). Norimą posmą lengvai galima susirasti pagal jo numerį.

Čia verta pažymėti, jog dievai „Rigvedoje“ apibūdinami ne tik kaip „verti aukojimų, garbinimo aukomis“, bet lygia greta ir kaip „verti kviesti, šaukti, melsti, t.y. kviestini, šauktini, melstini į aukojimus“, pavyzdžiui:

V.17.4: *vīśvāsu hāvya ’gnír vikṣú prá śasyate* „visose gentyse Agnis garsus kaip melstinas (kviestinas į aukojimus)“;

VI.21.1 į Indrą kreipiamasi: *imá u tvā purutámasya kārór hāvya m vīra hávyā havante* „šitos visų veikliausio garbintojo maldos tave, maldų vertą (arba: melstiną, kviestiną maldomis), didvyri, didžiai maldingos meldžia (atvykti į aukojimą)“;

VIII.2.32: *hānta vṛtrám dáksīṇenéndrah purú puruhūtāḥ* „užmuša Vritrą (savo) dešine Indra, daugel daugel melstinas“;

VIII.4.15 į Pušaną irgi kreipiamasi *puruhūta* „daugel mesltinasai“;

VIII.15.1 vėlgi apie Indrą: *tām v abhī prá gāyata puruhūtām* „jį apdainuokite, daugel melstiną“;

VIII.21.12; 46.15; 66.6, 11, 13; 98.12; X.42.7; 43.2; 147.3; 180.1 į Indrą vėlgi kreipiamasi *puruhūta* „daugel mesltinasai“ ir t.t.

Pastarieji pavyzdžiai mums svarbūs todėl, kad juose reikšme ‘vertas maldų, melstinas ar kviestinas (į aukojimą)’ yra vartojami žodžiai *hāvya-*, *hūtá-*, veiksmazodžio *hávate* ‘meldžia, kviečia (į aukojimą)’ vediniai. O jie, Olego Trubačiovo ir kai kurių kitų kalbininkų nuomone, yra tiesiog vienos šaknies su *hava-* ‘(liejamoji) auka’, *havis-* ‘t. p.’ bei kitais veiksmazodžio *juhóti* ‘lieja auką, aukoja liejamąją auką’ vediniais¹⁹, tarp jų ir *hutá-* ‘tas, kuriam nulieta auka, kuris pagarbintas liejamąją auka’, pavyzdžiui:

I.36.8 *dyumny áhutaḥ* „spindintysis (t. y. dievas) palietas“; t.y. „pagarbintas liejamąją auka“;

I.94.3; II.1.13, (14), kreipiantis į Agnį: *tvé devá havír adanty áhutam* „tavy dievai (liejamąją) auką valgo nulieta“;

II.7.4, vėl apie Agnį: *tvám ghr̥tebhír áhutaḥ* „tu lajumi palietas“;

V.8.7: *tvám agne pradīva áhutam ghr̥taiḥ...* „tave, Agni, nuo amžių palietą lajumi...“²⁰ ir t.t.

Ide. lygmeniu turimas omeny šaknų **g’hau-* ‘melsti, kviesti (į aukojimą)’ ir **g’heu-* ‘lieti, aukoti liejamąją auką’ pirminis tapatumas.

Jei tikrai taip, tai bendrašakniai būtų ir germaniškieji atitinkamų ide. šaknų žodžiai, kaip antai, viena vertus, go. *giutan* ‘lieti’, ang.-saks. *gēotan* ‘lieti, lietis’, sen. saks. *giotan*, sen. vok. aukšt. *giozzan*, vok. *gießen* bei kt. ‘lieti’, taip pat sen. švedų *giuta* ‘liejimo forma, lietuvės’, sen. saks. *gota* ‘latakas, kanalas’, ang.-saks. *gutt*, ang. *gut* ‘žarna’ bei kt., priklausantys ide. šakniai **g’heu-* ‘lieti, aukoti liejamąją auką’, ir, antra

19 Трубачев 1964: 104; taip pat žr. O. Trubačiovo pastabą prie M. Vasmerio „Rusų kalbos etimologinio žodyno“ straipsnio *пою, петь* ‘dainuoti’ (Фасмер ЭСРЯ III: 350).

20 Daugiau nuorodų žr. Grassmann 1999: 1670–1672.

vertus, germanų **gudā-* ‘dievybė, dievas’ (ide. **g’hu-to-m* < **g’hau-* ‘melsti, kviesiti į aukojimą’) palikuonys, tokie kaip go. *gub*, vok. *Gott*, ang. *god* ‘dievas’ bei kt.²¹ O dalis germanistų šiuos dievo pavadinimus tiesiog veda iš ide. šaknies **g’heu-* ‘lieti, aukoti liejamąją auką’²². Taigi ide. **g’hu-to-m* gali būti suprantamas ir kaip ‘tas, kuris meldžiamas, kviečiamas (į aukojimą)’, ir kaip ‘tas, kuriam aukojama, kuris vertas aukojimų, aukų’ (= sen. ind. *hutá-*). Vadinasi, čia mes turime antrą ne mažiau reikšmingą pavyzdį, kaip sąvoka ‘dievas’ = ‘tas, kuriam aukojama, kuris vertas aukų’ atsiranda iš sąvokos ‘auka, aukojimas’.²³

Panašiai gali būti aiškinamas ir gr. *θεός* „dievas“, pirmine reikšme, W. Smoczyński apibrėžimu, „pagarbos objektas“ (Smoczyński 2006: 64).

(Galų gale, ‘davimo, dovio’ ir ‘dievo’ sąvokos yra susijusios dar ir kitaip, atvirkščiai – kaip dievo žmogui skirta dalis ar „dievo dovana“. Tokiu šių sąvokų ryšiu remiasi, pavyzdžiui, slaviškas dievo pavadinimas *bogъ bei su juo susijęs sen. persų *baga-* ‘dievas’ ir ‘dalis, dalia’, sen. ind. *bhaga-* ‘dalis, dalia’ ir dievo vardas *Bhaga-*; taip pat senovės graikų daimonas, *δαίμων* ‘dievas, dievybė, dievo lemta dalia’ < *δαίωμα*, *δαίω* ‘dalyti dovanas, skirti dalią’²⁴. Vis dėlto *balvono* atveju tokia sąsaja atrodo mažiau įtikinama.)

Toliau, perėjimas nuo sąvokos ‘dievas’ prie sąvokos ‘stabas’ yra visiškai akivaizdus ir liudijamas ištisos aibės pavyzdžių, tarp kurių gana paminėti tris iškalbingiausius: pirmiausia, tai tiesiog lie. *diēvas* reikšme ‘stabas’, *dievāitis* ‘pagonių dievas’, bet ir ‘dievo statula, stabas’, *deivas*, *deivilas*, *deīvis* ‘t. p.’ (LKŽ II: 515–516, 379, 380; Būga RR I: 144–145); antra, ru. *бог* ‘dievas’, o dgs. *богу* – ‘ikonos, Dievo bei šventųjų atvaizdai’ (plg. *богу ходят* ‘ikonas, atvaizdus neša’, pažodžiui – ‘dievai vaikšto’), mažiūbinis *боженька* ‘dievulis, dievaitis’ ir kartu ‘Dievo ar šventojo atvaizdas, ikona’, *божок* ‘pagonių dievukas’ ir ‘stabukas’ (Даль TC I: 103, 107); trečia, vok. *Gott* ‘dievas’ ir *Götze* ‘dievaitis, stabas’ bei kt.

Taigi semantinė raida nuo ‘dovis, auka dievui’ prie ‘dievo atvaizdas, stabas’ yra reguliari, todėl visiškai įmanoma ir mūsų atveju, stabo pavadinimą *balvōnas* aiškinant žodžiais *balvā*, *balvas*, *balvōti*, *balvūoti*. Juolab kad Jono Bretkūno Biblijoje (1590 m.), kaip sakytą pačioje straipsnio pradžioje, žodis pavartotas dar bene reikšme ‘dievas’: *flußifi Swetimiems... Balwonams* – A. Rubšio vertime: „...tarnausi svetimiems die-

21 Žr.: Pokorny 1959: 413–414, 447–448; Buck 1949: 1464–1465; Klein 2003: 317; Mayrhofer KEWA III: 586; Vries 1962: 181; Watkins 1985: 22, 23.

22 Kluge 1999: 332; tokią galimybę, pirmąsyk išsakytą dar Adolfo Pictet 1877 m., pripažįsta ir Lehmannas (1986: 165), Pfeiferis (2004: 464).

23 Remiantis sąvokų ‘auka, aukojimas dievui’ ir ‘dievo kvietimas į aukojimą’ ryšiu, savo ruožtu galima būtų atsargiai paspėlioti apie lie. *balvā*, *balvas* ryšį su *balsas*, juoba atsižvelgiant į kartais labai rimtai kalbamą bendrą žodžių *balsas* ir *baltas* kilmę (žr. ЭССЯ I: 139–140). Deja, pamėginti tvirtina šias spėliones pagrįsti čia nėra galimybės.

24 Žr. ЭССЯ II: 161–163; Frisk GEW I: 341–342 ir kt.

v a m s“ (Šventasis raštas 1998, 264); A. Jurėno vertime: „...garbinsi kitus dievus“ (Šventasis raštas 2000, 222). Ir E. Volteris, kaip sakytą, lie. *balvonams* nevertė ru. *болванамъ*, bet paaiškino *идолам богам* „stabams dievams“. Tai rodytų, kad lietuviškojo žodžio reikšmė tuomet, ar bent jau tame Volterio užrašytame Migonių „senio“ pasakojime, dar buvo daug religiškesnė nei stipraus pejoratyvino atspalvio rusiškojo atitiktams. Taigi lietuviškasis žodis bus išlaikęs senesnę, pirmesnę reikšmę. O tai vėlgi ragintų manyti ir jį patį esant senesnį.

4. DARYBA

Darybos atžvilgiu toks aiškinimas irgi yra visiškai sklandus: su priesaga *-ona-* < **-āno-* (> slav. *-anъ*) lietuvių kalboje yra reguliariai sudaromi tiek veikėjų pavadinimai, *nomina agentis* (*baubōnas* ‘kas baubia’: *baūbti*, *baubōti*; *dūrōnas* ‘paniurėlis’: *dūroti* ‘paniurusiam, akis žemyn nudūrusiam būti’; *nevidōnas* ‘piktadarys, nenaudėlis’: *nevydėti* ‘nematyti, neišmanyti’; *valdonas* ‘valdytojas, paveldėtojas’ arba ‘valdomasis, valdinys’: *valdyti* ir t.t.), tiek įrankių pavadinimai, *nomina instrumenti* (*žiūrōnas*: *žiūrėti* bei kt.), tiek ir kuo įvairiausios reikšmės daiktavardžiai (*dirvōnas*: *dirva*; *galvōnas* ‘vyresnysis, viršininkas’: *galva*; *ligōnas*, *ligōnis*: *liga*), taip pat būdvardžiai (plg. *geltōnas*: *geltā* ‘geltonumas, pageltimas’; *raudōnas*: *raudā* ‘raudona spalva’); be to, esama nuomonės, jog daiktavardžiai, sudaryti su šia priesaga, ar bent dalis jų, yra radęsi kaip tik iš atitinkamų būdvardžių (Ambrasas 1993: 146–147, 200–201; Skardžius RR I: 272–274). Iš tikrinių daiktavardžių paminėtini oikonimas *Birštonas* < *Birštvoonas < *birštva* ‘beržynas’ (Skardžius RR I: 274; Vanagas 1996: 38–39); vandenvardžiai *Galmonas*, *Galōnas*, *Liūdōnas*, *Palōnas* (Skardžius RR I: 274; Vanagas 1981: 105, 193, 242); asmenvardžiai (pavardės) *Bārzdonas*, *Bilonas*, *Bylōnas*, *Bironas*, *Kēlmonas* (Skardžius RR I: 274; LPŽ I: 207, 259, 264, 969) ir kt.

5. IŠVADOS IR PAPILDOMI ARGUMENTAI

Taigi, *balvōnas* ‘stabas, dievaitis’ gali būti suprantamas kaip ‘tas, kuriam dovanojamos dovanos, duodamas dovis, aukojamos aukos’ (arba, nors tai mažiau tikėtina, kaip ‘tas, kuris teikia, dalina dovanas’) ir siejamas su žodžiais *balvā*, *balvas* ‘dovana, kyšis, papirkimas’, *balvōti*, *balvūoti* ‘kyšį duoti, papirkti’.

Tokio aiškinimo kontekste įdomiai pasirodo jau minėto Frydricho Pretorijaus Vyresniojo žodyno *Clavis Germanico-Lithvana* eilutė, kurioje vok. *Gōtze* ‘stabas, dievaitis’ lietuviškai paaiškintas būtent kaip *Balwōnas*. Mat dviem eilutėmis žemiau, vok. *Gōtzen-Dienst* verčiamas *Balwo Szluzba*, o *Gōtzen-Hauß* – *Balwo Namai* (BRMŠ III: 95). Ar čia vėl „paprasciausias“ sutrumpinimas, kaip kad mėgintas aiš-

kinti le. *balwo-chwalstwo* pirmasis dėmuo, ar – priešingai – istorinė užuomina į XVII a. dar buvusį nepamirštą akivaizdų žodžių *balvonas* ir *balva(s)* ryšį?

Negana to, Wolfenbüttelio postilėje (1573 m.) bažnyčios vyresnybei priekaištauja, kad ji *Neatmina nei atmeta nog sawens ir nog ių regimafias Balwaphaniftes dic: Nekaraia tų kure regimai tų Balwaphaniftę dara. Nekaraia tų kure regimai paganiųku budu nufitik ing wifsų welnus, ir meldzia ios...* (BRMŠ II: 446; Jonynas 1984: 79). Ar tai tik kažkodėl dusyk iš eilės iškraipyta *balvonystė*, ar su ja atvirai siejama būtent *balva-ponystė*, balvomis maldomų balvonų viešpatavimas?

Jei siūlomasis aiškinimas teisingas, tai slavų žodis **balvanъ*, **bolvanъ* laikytinas arba veldiniu iš baltų (baltų-slavų) prokalbės, arba ankstyvu skoliniu iš baltų kalbų. Šiaip ar taip, tokiu būdu geriausiai paaiškinama minėtoji sen. ru. *бѣлванъ*, *болванъ* bei pan. reikšmė ‘βωμός’ = ‘aukuras’ (veikale *Житие Андрея Юродивого*), kurią šiaip jau gana sunku išvesti iš ‘stuobrio’, ‘antkapinio paminklo’ ar ‘kovotojo, imtynininko’.

Pamokantis šiuo atveju yra santykis tarp slav. *baranъ* ‘avinai’ ir lie. *barōnas* ‘t. p.’. Ilgą laiką visuotinai buvo manoma, jog lietuviškasis žodis yra slavizmas (žr. Skardžius RR IV: 97; Fraenkel LEW: 35; Smoczyński 2009: 47 ir kt), tačiau pats slaviškasis žodis (visai kaip ir **bolvanъ*) neturi aiškios etimologijos, skirtingų jo aiškinimų skaičius viršija dešimtį, daugumos jų žodis laikomas skoliniu, kai kurių – būtent skoliniu iš tiurkų ar iranėnų kalbų²⁵. Tik štai J. Otkupščikovas 1993 m. paskelbė straipsnį, kuriame parodė, kad slavų ir lietuvių žodžiai veikiausiai yra garsažodinės kilmės, nepriklausomai atsiradę iš avies šaukinių (plg. ru. *бар-бар*, *бару-бару*, lie. *bare-bare*, *bari-bari* ir kt.), ir lietuviškasis žodis, vadinasi, gali būti sudarytas savarankiškai, nepriklausomai nuo slaviškojo, su ta pačia mūsų jau aptarta priesaga *-onas*; negana to, ir slavų, bent jau rusų, atitikmenį galima deramai paaiškinti tik atsižvelgiant į archajišką lietuvišką (rytų baltų) substratinę žodžių darybą²⁶.

Kita vertus, kadangi žodis *balva* bei jo atitikmenys žinomi tik baltų kalbose, ir slavų **balvanъ*, **bolvanъ* išvis neturi darybinio pamato, tai jis galėtų būti ir ankstyvas skolinys iš baltų kalbų. Daugiau mažiau patikimų tokių senų, plačiai įvairiais keliais paplitusių baltizmų slavų kalbose yra ne vienas, pavyzdžiui, gintaro, deguto, kaušo pavadinimai ir kt.

Kas be ko, pasiūlytasis aiškinimas irgi nėra be trūkumų. Pagrindinis iš jų – tas pats, kaip ir visų kitų: lieka nepaaiškintas šaknies balsio įvairavimas slavų žodyje, ypač lyties **bьlvanъ* su „jeru“ šaknyje atsiradimas. Kadangi lietuvių *balvono* aiškinimo pagrindu

25 ЭССЯ I: 155–158; Черных ИЭС I: 72; Фасмер ЭСРЯ I: 123–124; Трубачев 1996: 571; Журавлев 2005: 345–346; Sabaliauskas 1968: 115–116; plg. Brückner 1927: 15; Boryś 2005: 21.

26 Оtkупщчиков 1993: 65–67; prie tokios išvados visai priartėjo, bet vis dėlto jos nepadarė Sabaliauskas (1968: 116). Apie kai kurių kitų baltų ir slavų „semantiškai ir darybiškai artimų leksemų“ nepriklausomą kilmę ir vėlesnę tarpusavio įtaką dėl intensyvių baltų-slavų kalbų kontaktų dar žr., pavyzdžiui, Karaliūnas (1970: 179–187).

imta *balva* mulinio šaknies balsių kaitos laipsnio paliudytos lyties neturi, tai ir lietuviškojo varianto *bulvonas* ji paaiškinti negali. Jį, lietuvių kalboje paliudytą daug vėliau nei *balvonas*, iš tikrųjų tenka laikyti skoliniu (savo ruožtu keliančiu klausimą dėl skolinimosi šaltinio ir laiko).

Pateiktasis aiškinimas siūlo naują klausimo sprendimo kelią, kurį, prieš atmetant, derėtų dar ištirti taip pat atidžiai kaip kitus.

LITERATŪRA

Ambrazas, S. 1993: *Daiktavardžių darybos raida: Lietuvių kalbos veksmažodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Aufrecht, Th. (Hrsg.) 1955: *Die Hymen des Rigveda I–II*, Berlin, Akademie Verlag.

Balys, J. 1958: Lelija dainose. *Lietuvių enciklopedija* 14, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla.

Balode, L., Hirša, Dz. 2009: On several names of Latvian inhabited places. Вяч.Вс. Иванов (отв. ред.), *Балто-славянские исследования* 18, Москва: Языки славянских культур, 279–299.

Boryś, W. 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Bretkūnas RR: Palionis, J., Žukauskaitė J. (par.), *J. Bretkūnas. Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo, 1983.

BRMŠ: Vėlius, N. (sud.), *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai II: XVI amžius, III: XVIII amžius, IV: XVIII amžius*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2001, 2003, 2005.

Brückner, A. 1927: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna.

Buck, C. D. 1949: *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*, Chicago: The University of Chicago Press.

Būga RR: Zinkevičius, Z. (red.), *K. Būga. Rinktiniai raštai I–III*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.

Eckert, R. 2009: East Baltic **baltas*: not only ‘white’ but also ‘dear, good’, and its correspondences in Slavic. *Tautosakos darbai* 38, 201–212.

Fraenkel LEW: Fraenkel, E., *Litauisches etymologisches Wörterbuch I–II*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.

Frisk GEW: Frisk, H., *Griechisches etymologisches Wörterbuch I–II*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1960–1970.

Grassmann, H. 1999: *Wörterbuch zum Rig-Veda*, 1st Indian ed., Delhi: Motilal Banarsidass.

Hocart, A.M. 1970: *Kings and Councilors: An essay in the Comparative Anatomy of Human Society*, ed. by R. Needham, Chicago: University of Chicago Press.

- Jonynas, A. 1984: *Lietuvių folkloristika iki XIX a.* Vilnius: Vaga.
- Karaciejus, J. (rec.) 1994: K. Karulis. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. *Baltistica* 29–2, 215–217.
- Karaciejus, J. 1997: Etimologinės pastabos P. Skardžiaus „Lietuvių kalbos žodžių daryboje“. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 38, 21–26.
- Karaliūnas, S. 1970: Dėl keletu lietuvių kalbos skolinių. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 12 (Iš lietuvių leksikologijos ir leksikografijos), 179–188.
- Karulis LEV: Karulis, K., *Latviešu etimoloģijas vārdnīca* I–II, Rīga: Avots, 1992.
- Klein, E. 2003: *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*, Amsterdam etc.: Elsevier.
- Kluge, F. 1999: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 23., erweiterte Auflage, bearbeitet von Elmar Seebold, Berlin – New York: de Gruyter.
- Kokare LSP: Kokare, E. (sast.), *Latviešu sakāmavārdi un parunas: Izlase*, Rīgā: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1957.
- Kurila, L., Vaitkevičius, V. 2011: Mirusiųjų deginimo papročio refleksijos: padavimas apie Migonių piliakalnį. *Tautosakos darbai* 41, 107–134.
- LaLKŽ: Butkus, A. (sud.), *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*, Kaunas: Aesti, 2003.
- Lehmann, W. P. 1986: *A Gothic Etymological Dictionary*, based on the third edition of *Vergleichendes Wörterbuch der Gotischen Sprache* by Sigmund Feist, Leiden: Brill.
- LKŽ: *Lietuvių kalbos žodynas* I–XX, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla; Mintis; Mokslas; Mokslas ir enciklopedijų leidykla; Mokslas ir enciklopedijų leidybos institutas; Lietuvių kalbos instituto leidykla, 1956–2002.
- LPŽ: Vanagas, A., Maciejauskienė, V., Razmukaitė, M. *Lietuvių pavardžių žodynas* I. Vilnius: Mokslas, 1985.
- Mayrhofer EWA: Mayrhofer, M., *Etymologisches Wörterbuch des Altindiarischen* II. Heidelberg: Universitätsverlag Carl Winter, 1996.
- Mayrhofer KEWA: Mayrhofer, M., *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen* I–III, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1956–1976.
- Mažiulis PKEŽ: Mažiulis, V., *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* I, Vilnius: Mokslas, 1988.
- Monier-Williams, M. 1999: *A Sanskrit-English Dictionary*, etymologically and philologically arranged, with special reference to cognate Indo-European languages; new edition, greatly enlarged and improved with the collaboration of professor E. Leumann, professor C. Cappeller, and other scholars. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Pfeifer, W. (red.) 2004: *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, 7. Auflage, München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Pokorny, J. 1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* I. Bern – München: Francke.

- Razauskas, D. 2008: *Auka* ir *aukuras*: žodžių kilmė bei semantinė motyvacija. *Acta Linguistica Lithuanica* (= *Lietuvių kalbotyros klausimai*) 58, 17–52.
- Rudnyc'kyj, J. B. 1962: *An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language* I: A–G. Winnipeg: Ukrainian Free Academy of Sciences.
- Sabaliauskas, A. 1968: Baltų kalbų naminių gyvulių pavadinimai. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 10 (*Baltų ir slavų kalbų ryšiai*), 101–190.
- Sabaliauskas, A. 1990: *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas.
- Sabaliauskas, A. 1994: *Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Sauka, L. 2009: Tautosakininkui Jonui Baliui – 100 metų. *Tautosakos darbai* 38, 284–303.
- Skardžius RR – A. Rosinas (par.), *Pranas Skardžius. Rinktiniai raštai* I–V, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996–1999.
- Smoczyński, W. 2006: *Laringalų teorija ir lietuvių kalba*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Smoczyński, W. 2009: Uzupełnienia do 'Słownika etymologicznego języka litewskiego', część II. *Acta Linguistica Lithuanica* (= *Lietuvių kalbotyros klausimai*) 60, 17–128.
- Šventasis raštas 1998: *Šventasis raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas*, Senąjį Testamentą vertė iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų prel. prof. A. Rubšys, Naująjį Testamentą vertė iš graikų kalbos kun. Č. Kavaliauskas, Vilnius: Katalikų pasaulis.
- Šventasis raštas 2000 – *Šventasis raštas, arba Biblija*, iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė Prof. dr. A. Jurėnas, Duncanville, Texas: World Wide Printing.
- Urbutis, V. 1992: Senosios lietuvių kalbos slavizmai. *Baltistica* 27-1, 4–14.
- Urbutis, V. 2009: *Baltų etimologijos etidai* 2, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Vanagas, A. 1981: *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mokslas.
- Vanagas, A. 1996: *Lietuvos miestų vardai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Watkins, C. (ed.) 1985: *The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots*, Boston: Houghton Mifflin.
- Vries, J. de 1962: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, Leiden: Brill.
- Zinkevičius, Z. 1987: *Lietuvių kalbos istorija* II: *Iki pirmųjų raštų*, Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius, Z. 1988: *Lietuvių kalbos istorija* III: *Senųjų raštų kalba*, Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius, Z. 1989: Seniausi lietuvių kalbiniai kontaktai su slavais. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 28 (*Kalbų ryšiai ir sąveikos*), 4–10.
- Аникин, А.Е. 2009: *Русский этимологический словарь* III: *бе – болдыхать*, Москва: Рукописные памятники Древней Руси.

Бенвенист, Э. 1995: *Словарь индоевропейских социальных терминов*. Москва: Прогресс-Универс.

Даль ТС: Даль, В., *Толковый словарь живого великорусского языка I–IV*, Москва: Русский язык, 1981–1982.

Журавлев, А.Ф. 2005: *Язык и миф: Лингвистический комментарий к труду А.Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу»*, Москва: Индрик.

Малиновский, Б. 1998: *Магия, наука и религия*. Москва: Рефл-бук.

Откупщчиков, Ю.В. 1993: Балтийские и славянские названия овцы и барана. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 30 (*Periferinės lietuvių kalbos tarmės*), 63–68.

Рак, И.В. 1998: *Мифы древнего и раннесредневекового Ирана (зороастризм)*, Санкт-Петербург – Москва: Журнал «Нева» – Летний Сад.

Ригведа 1989: *Ригведа*, издание подготовила Т.Я. Елизаренкова, Мандалы I–IV, Москва: Наука.

Ригведа 1995: *Ригведа*, издание подготовила Т.Я. Елизаренкова, Мандалы V–VIII, Москва: Наука.

Ригведа 1999: *Ригведа*, издание подготовила Т.Я. Елизаренкова, Мандалы IX–X, Москва: Наука.

Топоров, В.Н. 1975: *Прусский язык: Словарь I: A–D*. Москва: Наука.

Трубачев, О.Н. 1964: «Молчать» и «таять»: О необходимости семасиологического словаря нового типа. В.Н. Топоров (ред.), *Проблемы индоевропейского языкознания: Этюды по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков*, Москва: Наука.

Трубачев, О.Н. 1996: Послесловие ко второму изданию «Этимологического словаря русского языка» М. Фасмера. М. Фасмер. *Этимологический словарь русского языка I*. Санкт-Петербург: Азбука–Терра, 563–573.

Фасмер ЭСРЯ: Фасмер, М., *Этимологический словарь русского языка I–IV*. Перевод с немецкого и дополнения О.Н. Трубачева. Издание 3-е, стереотипичное, Санкт-Петербург: Азбука–Терра, 1996.

Черных ИЭС: Черных, П.Я., *Историко-этимологический словарь современного русского языка I–II*, издание 3-е, стереотипичное, Москва: Русский язык, 1999.

ЭССЯ: Трубачев, О.Н., Журавлев, А.Ф. (ред.), *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд I–XXVII*, Москва: Наука, 1974–2000.

BALVONAS: ЗАИМСТВОВАНИЕ ИЛИ НАСЛЕДИЕ?

РЕЗЮМЕ. Лит. *balvõnas* ‘идол, истукан’ известно со времен древнейших памятников литовской письменности. Это слово принято считать славизмом, заимствованным из белорусского *болван* или польского *balwan*. Известно оно и в некоторых других славянских языках, однако само праславянское **balvanь* / **bolvanь* / **bьlvvanь* не имеет приемлемой этимологии: ясно только, что это заимствование, обычно считается, что из восточно- или южнотюркских языков, хотя не совсем понятно, от какого именно слова и каким образом. Тем временем литовское слово можно успешно объяснить внутриязыковыми средствами, связывая его с лит. *balva* ‘дар, взятка’, *balvoti* ‘дать взятку, подкупить’ и др. Поскольку 1) значения ‘дар’ и ‘жертва’ в литовском (и не только в литовском) языке тесно связаны, 2) понятие ‘бог, божество’ может быть выведено из понятия ‘тот, кому приносятся жертвы’ (самые яркие из известных примеров принадлежат индоиранскому и германскому), и 3) переход от понятия ‘бог’ к ‘божество, идол’ регулярен, таким образом, и лит. *balvõnas* ‘идол, истукан’ семантически может быть объяснено основным понятием ‘тот, кому приносятся жертвы’. Словообразование тоже не вызывает никаких сложностей: с помощью суффикса *-ona-* в литовском языке создаются существительные с самыми разнообразными значениями, как образованные от глаголов, так и от существительных. В таком случае славянские слова следовало бы считать или производными из балтийского (балто-славянского) праязыка, или ранними заимствованиями из балтийского. Недостатком предлагаемой версии, общим для всех до сих пор предлагаемых версий, является то, что остается необъяснимым изменение корневого гласного славянских слов.

DAINIUS RAZAUSKAS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Lietuva

liaudies.kultura@lkkc.lt